

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-1/3.09 Шевченко Т.Г.:141.7 (045)

ВАЛЕНТИН ВАНДИШЕВ,
доктор філософських наук, професор
(м. Суми)

Тарас Шевченко і важка наша «Парадигма»

Статтю присвячено дослідженню сукупності літературознавчих, філософських, загальнотеоретичних підвалин, що їх оприявлено в Шевченкових творах. Узагальнюється система понять, уявлень про історичну епоху, в якій довелося працювати мислителю. В українському літературному просторі прогресивні ідеї Тараса Шевченка майже два століття тривожать душу і спонукають до роздумів не одне покоління українців. Поет був тим пророком, який передбачав долю сучасної України, у своїх віршах, поемах досить точно констатував реалії українського буття, екстраполюючи в майбутнє. Його передбачення було особливим, виплеканим в інтелектуальній мислі.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Рух історії невідворотний, він практично не підлягає прогнозуванню на відміну від людської долі, яку певні люди за певних здібностей спроможні передбачити. Утім, історію окремих народів на певний період часу все ж можна більш менш виразно побачити. Та ж сама історія свідчить, що окремим людям це під силу. Звідки у них з'являються такі здібності, про це можуть свідчити хіба що окультисти чи мудреці. Хоча й говорять, що немає пророка у своїй вітчизні, але серед наших співвітчизників такий був і свої пророцтва він виголосив, і сприйняття їх вже майже два століття тривожать душу і спонукають до роздумів не одне покоління українців. Саме Тарас Григорович Шевченко був тим пророком, який нашу долю узрів майже на два століття уперед. Що дозволило цій людині у своїх віршах і поемах досить точно констатувати реалії українського буття, екстраполюючи їх, – як ми це бачимо й сьогодні, – наперед? Беззаперечно, – це привілей генія.

Формування цілей статті... Мета статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу поезій Тараса Шевченка розкрити його духовну велич, прагнення поета пробудити істинне начало національної душі.

Виклад основного матеріалу... Споглядання, здатність дослухатися до того, що говорять оточуючі, вміння узагальнити і зробити висновки, глибокий аналітичний розум були притаманні видатному українському мислителю. У тяжку годину свого життя, потрапивши у заслання, Тарас Шевченко намагається пояснити собі, чому так з ним трапилось. Він згадує, як малим списував «Сковороду», або повість про трьох царів (волхвів) з дарами; як при цьому ховався у бур'яні, виспівував і плакав. Проїшли роки:

«І довелося знов міні
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур'яні, –
І тяжко плакати!» [4, с. 178]¹.

Свій талант, свою поетичну працю вбачає поет причиною нинішніх страждань. Але перебуваючи в складній екзистенційній ситуації, називаючи себе дурнем, бо зі своєї вини втратив волю, Тарас Шевченко все ж заявляє: «За правду на світі караюсь і не клену долі...» [там само].

Але повернімося до того, що спричинило цей допис, а йдеться про ювілейну дату, про плинність існуючого, про невідворотність відповідальності за все заподіяне. Отже, час плинний, і як зазначив Тарас Григорович:

«Все йде, все минає – і краю немає...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.

¹ Уважаю за можливе і доцільне у своєму доробку посилатись на «Повний збірник творів» Т.Г. Шевченка під редакцією Дмитра Дорошенка (1914). Це – рідкісне нині видання, але в ньому системно подано праці поета, залишено оригінальний правопис і дано ґрунтовні коментарі.

Живе... умірає... одно зацвіло,
А друге завьяло, на віки завьяло,
І листя пожовкле вітри рознесли» [4, с.36].

Швидко чи повільно плине час, залежить від того, хто, де і коли його сприймає. Еммануїл Кант говорив про те, що час є формою суб'єктивного сприйняття. Думаю, що для Тараса Григоровича, який пережив різні періоди свого життя, сповнені різного забарвлення, ця філософська ідея була б цілком прийнятною.

Якось так трапилось, що у трьох поспіль реченнях я пишу про сприйняття. Мабуть, підсвідомо. Бо йдеться про час, про двісті років, що віддаляють нас від часу народження найвизначнішого сина українського народу. Двісті років від народження людини талановитої, поетичної, художньої натури, всіма фібрами своєї душі відданої рідній землі і народові своєму, пригнобленому, віками грабованому і своїми, і чужими, і прийшлими тимчасово і надовго. Більше, мабуть, тривожили душу поета:

«Не так тії вороги,
Як добрії люди –
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять...» [4, с.219].
* * *

«Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають...» [4, с.181].

Двісті років минуло від дня народження особливої Душі, яка зуміла вмістити в себе все горе, всю співучу натуру і всі надії українського народу, який мав колись мужність, наснагу і волю підніматись супроти. Як, скільки часу, відбувалось формування тієї душі, чи з'явилась на світ вона вряди-годи, випадково? Питання це не зайве. Читаючи тексти Т.Г.Шевченка, не полишає відчуття того, що поет знав минуле і знав майбутнє не так як його знає історик (минуле) і пророк (майбутнє). Його відчуття було особливим, воно було виплекане. І тут не можна не звернутись до окультного, яке застосовується до закону духовних причин і наслідків. Поет пройшов своє життя постійно перебуваючи в праці: писав вірші, прозові твори, малював, спілкувався, співчував і засуджував. Чому Тарас Григорович став нашим апостолом, нашим учителем? Бо він працював не заради матеріальних результатів, хоч би комусь і дуже хотілось довести це. Насправді, безкорислива праця є праця, згідна із універсальним законом буття. Будь-яка людина творчої праці, що живе своєю роботою, а не винагородою, яку вона за неї отримує, наслідкує цьому закону. Тарас Шевченко працював для розвитку духовного начала в українстві, він не міг утриматись від цієї праці, палко сподіваючись на пробудження істинного начала національної душі. Послухаймо поета, переходи його думки від філософськи ностальгійного до тривожного відчаю, а потім до сподівання:

«Чигирине, Чигирине!
Все на світі гине, і святая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
* * *

За що боролись ми з панами?
За що ми різались з Ордами?
За що скородили списами
Татарські ребра?
* * *

Заснула Вкраїна,
Бурьяном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила...
* * *

Може зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату, і наллють живої

Козацької тії крови...» [4, с.81–82].

Є якийсь фатальний тягар прокляття, що його змушені від покоління до покоління нести наші співплемінники, а велич поета-пророка в тому, що він це знає:

«Степи мої запродані
Жидові, Німоті;
Сини мої на чужині,
На чужій роботі...
* * *

А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та допоможуть Москалеві
Господарювати...» [4, с.80].

Пророчий дар – це прерогатива Поета. Розмірковуючи над ситуацією українства доби Шевченка, не можна уникнути того, що вона тісно пов'язана із загальною ситуацією життя імперського. Даром пророцтва були наділені сучасники Тараса Григоровича: О.С.Пушкін, М.В.Гоголь, М.Ю.Лермонтов, О.К.Толстой, Ф.М.Достоевський.

На жаль, особистість Т.Г.Шевченка намагаються «спростити», прив'язати виключно до українських соціально-культурних реалій. Як і згадані вище мислителі, Шевченко, подібно російським письменникам, не вірив у сталість і кріпость цивілізації (суспільства буржуазного, а тим паче кріпосництва). Усі вони сповнені відчуття катастрофи, що насувається.

О.С.Пушкін:
«Самовластительный злодей,
Тебя, твой род я ненавижу,
Твою погибель, смерть детей
С жестокой радостью я вижу» («Вольность»).

М.Ю.Лермонтов:
«Настанет год – России черный год –
Когда царей корона упадет,
Забудет чернь к ним прежнюю любовь,
И пища многих будет смерть и кровь...» («Предсказание», 1830).

Авторитетний слов'янофіл Олексій Хомяков, вірив у місію Росії, зауважуючи, що Росія «недостойна избранья», но избрана:

«А на тебе, увы! Как много
Грехов ужасных налегло!
В судах черна неправдой черной
И игом рабства клеймлена;
Безбожной лести, лжи тлетворной,
И лени мертвой и позорной,
И всякой мерзости полна!» [цит. за: 2, с.67].

У тому ж ключі пише і Т.Г.Шевченко у поемі «До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх в Україні і не в Україні суцких мое дружнее посланіє»:

«Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди...» [4, с.129].

Так, Тарас Шевченко щиро працював для розвитку духовного начала в українстві, палко сподіваючись на пробудження істинного начала національної душі. Такій людині інколи здається, що насправді зовсім не вона є робітником, що її Інтелект, її тіло працюють, а вона ніби стоїть поряд і дивиться на їх роботу. Що і кого наслідував Тарас Григорович? Я глибоко переконаний, що подібно Г.С.Сковороді, душа його «знала», що їй слід робити, яка її місія. І зовсім не згодний я з колегою, дописувачем розділу про Т.Г.Шевченка М.І.Новіковим, який зауважує: «...Шевченко наслідувал лучшие стороны реализма русской литературы, свободолюбивые идеи Пушкина, Лермонтова и др.» [3, с.470].

Зрозуміло, що далеко не все побачив цей коментатор, визначаючи поета як революціонера і непримиримого ворога кріпосництва і царського самовластя. «Воспевая казацкую «вольную» жизнь, он восхваляет патриотизм угнетенного народа в его борьбе против польских, турецких и татарских поработителей. В поэме «Гайдамаки» (1841) поэт становится на путь революционного демократизма. Поэма звучала как призыв к насильственной расправе, по примеру предков, с угнетателями народа – помещиками и царем» [3, с.470]. З позиції свого часу і відповідного

завдання не міг М.І.Новіков більш менш точно прочитати тексти Кобзаря. Не міг він нічого сказати про «Москаля», бо для Шевченка це не якась окрема особа, а уособлення царизму як російського самовладдя, яке гнобить український народ.

Ще одна «болюча» тема і для Тараса Шевченка, і для мислячого українця, і для радянського філософа, і для нинішніх українофобів – постать і особистість Богдана Хмельницького. М.І.Новіков зазначає, що в низці своїх творів Шевченко оспівував цього українського політичного і військового діяча як керівника возз'єднання України з Росією, а «...в дневнике называл его «гениальным бунтовщиком» [3, с.472]. Останнє можливо і було, але ось що відкрито писав Тарас про роль Богдана Хмельницького і в 1843 році, і в 1859 році:

«О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матірь,
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!..
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала –
У колисці б придушила,
Під серцем приспала!» [4, с.80].
* * *

«Як би то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув,
Та на замчище подививсь, –
Упився б, здорово упивсь!
І.. препрославлений, козачий
Розумний батьку!.. І в смердючий
Жидівській хаті б похмеливсь
Або в калюжі утопивсь,
В багні свинячим...» [4, с.281].

Зрозуміла річ, що у контексті комуністичної ідеології Тарас Шевченко розглядався як майже войовничий матеріаліст і атеїст: «Страстный борец против религиозного мракобесия, Шевченко предвидел в новом обществе такой уровень общественного сознания, при котором исчезнет религия» [3, с.473]. Дійсно, в свідомості старших людей зусиллями наших ідеологічних «поводирів» роками стверджувалась думка про Тараса Шевченка як богборця, атеїста і матеріаліста. Тому без усіляких ґрунтовних текстуальних доказів М.І.Новіков пише про боротьбу Шевченка проти ідеалізму! і релігії, зауважуючи при цьому, що той усе-таки не освідчувався у своїх матеріалістичних філософських поглядах.

Однак не маю жодного бажання принизити колегу М.І. Новікова. Все-таки написати статтю у фундаментальну енциклопедію було справою відповідальною і почесною, а особливо – суперечливою! Достатньо вказати на те, що томи 1-3-й «Истории философии в СССР» вийшли в 1968 році, 4-й у 1971-му, а 5-й (частина 1-ша) – в 1985 році. Інші частини взагалі вже не вийшли. А те, що доступ до «буржуазної» та релігійно-ідеалістичної європейської філософської літератури був обмежений значними пересторогами, слід пам'ятати. Шкода тільки, що вчили не про те що є, а як слід сприймати те, про що пишуть.

Думаю, дуже здивувався б професійний філософ-матеріаліст, аби прочитав (можливо, й читав, але не прокоментував), наприклад, про таке:

«Міні здається – я не знаю,
А люди справді не вмірають,
А перелізе ще живе
В свиню, або-що, та й живе,
Купається собі в калюжі,
Мов перш купалося в гріхах.
* * *

Кляті! Кляті!
Де-ж слава ваша? На словах?
Де ваше золото, палати?
Де власть великая? В склепах,

В склепах, поваплених катами,
Такими-ж самими, як ви!

Жили ви лютими звірами, а в свині перейшли...» [4, с.256].

А це вже істинно окультизм, вчення про перевтілення в його абсолютній формі.

Насправді, поет не був атеїстом, попів як і поміщиків ненавидів, оскільки вони сприяли гнобленню простого народу, виконуючи відповідну не духовну «духовну» функцію. Спільнота священників (клір) і релігія, як віра в Бога, – речі далеко нетотожні. Якщо ж ми в творах Тараса Шевченка неодноразово і зустрічаємо докори на адресу Бога, то тільки з однієї причини: чому Господь відвернувся від українства? У переважній більшості текстів поет звертається до Бога: «Боже милий», «мій Боже милий», «Святий Боже», «Господи єдиний» тощо. А за те, що діється в Україні, годі гніватись на Бога:

«Такиї, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в Тебе другого благаєм» [4, с.257].

Тарас Шевченко неодноразово в своїх творах посилається на тексти Святого Письма: Подражаніє Ісаїї. Глава 35; Подражаніє Іезекілію. Глава 19; Подражаніє Осії. Глава 14 тощо. Тарас Шевченко – людина віруюча, а тому він вірить у можливе. Це так: віра в милість Божу, – це віра в реальність можливого! Чи можливо, щоб розквітла Україна, щоб люди в ній зажили щасливо, щоб довготерпеліві були визволені, щоб було воздано «зłodіям за злая»? Звісна річ, можливо! Саме про таку можливість і йдеться у «Подражанії Ісаїї. Глава 35»:

«На землю правда прилетить –
Хоч на годиночку спочить,
Незрячі прозрять, а кривії,
Мов сарна з гаю, помайнуть,
Німим отверзуться уста...
* * *

...Скрізь шляхи святії
Простеляться; і не найдуть
Шляхів тих владики.
А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться до-купи,
Раді та веселі,
І пустиню опанують
Веселії села» [4, с.278–279].

Останнє майже буквально повторює Ісаїю: «И будет там большая дорога, и путь по ней назовется путем святымъ: нечистый не будет ходить по нему; но онъ будетъ для них однихъ; идущіе этимъ путемъ, даже и неопытные, не заблудятся» (Исаіа. 35, 8).

Тарас Григорович щиро переймався негараздами на українському літературному просторі. Саме про це він писав у Седневі в березні 1847 року в «Передмові до другого видання «Кобзаря»» напередодні арешту. «До вас слово мое, о братія моя українська, возлюбленная!» Поета тривожить, що всі друкують книжки, окрім українців, яких ніби заціпило. Невже вони злякались нашестя іноплемянних журналістів? Основний мотив – намагання відстояти українське слово проти засилля російського. Москалі й самі лише перекладають: «Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську, або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава Богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують, та хвалять те, що найпоганіше. А наші патріоти хуторяне й собі за ними. *Преочаровательно* в чарах тих ось що: жида, шинки, свині і п'яні баби. Може, це по їх *утонченной* натурі і справді добре, а на наші мужицькі очі, то дуже погано» [4, с.685].

Життя плинне, але є у ньому принади. Тому слід працювати, бо гріх неробства – гріх найтяжчий. От і замислюється поет у 1845 році:

«Страшно впасти у кайдани,
Умірять в неволі;
А ще гірше – спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть

Ніякого: однаково –

Чи жив, чи загинув...» [4, с.188].

Просив поет долі у Бога. Історія розпорядилась по-своєму.

Отже, двісті років минуло від дня народження Тараса Григоровича, а доля поета Шевченка продовжується. Продовжується і потребує втілення і благородна справа його: пробудження українства від глибокого сну безвідповідальності за свою долю, від поширеного комплексу меншовартості, від болісної заздрості до більш працьовитого, а отже і більш успішного співвітчизника. Утім, засоби до реалізації величної мрії поета «поховайте та вставайте, кайдани порвіте» не слід шукати десь на стороні, все залежить від нас, його нащадків. Як залежало і сто років тому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Библия или Книги Священнаго Писанія Ветхаго и Новаго Завета. Въ русскомъ переводѣ съ параллельными мѣстами / Изданіе второе, вновь просмотренное. – С.-Пб. : Синодальная типографія, 1892. – 1424 с.
2. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяева. – М. : Наука, 1990. – 224 с.
3. История философии в СССР : в 5-ти т. – М. : Наука, 1968. – Т. 2. – 603 с.
4. Шевченко Т. Г. Повний збірник творів / Т. Г. Шевченко ; під ред. Д. Дорошенка. – Екатеринбург : Издательство Ротенберга, 1914. – 709 с.

Summary

Valentyn Vandyshch

Taras Shevchenko and Our Hard «Paradigm»

The article deals with the study of the totality of literary, philosophic, general theoretical bases, revealed in the works of Shevchenko. The system of notions about the historical epoch, during which the thinker was living, has been generalized. In Ukrainian literary space progressive ideas of Taras Shevchenko for almost two centuries harass hearts and induce to reflection many generations of Ukrainians. The poet was the prophet, who foresaw the the destiny of the modern Ukraine, in his poems and verses he, quite precisely, stated realities of Ukrainian existence, extrapolating into the future. His foresight was special, it grew up in Intellectual thought.

УДК 821.161.2-14.09 Шевченко Т.Г. (045)

ОЛЕКСАНДР ВЕШЕЛЕНІ,

*асистент
(м.Вінниця)*

Шевченко – Світличний: поетичний діалог

У статті проаналізовано особливості поетичної трансформації художнього світу Кобзаря у поезії І.Світличного. Шевченківські цитати та алюзії у «ратованих сонетах» та літературознавчі студії над спадщиною Т.Шевченка розглядаються як свідчення про внутрішній світ та інтелектуальний дискурс поневоленого митця-дисидента, котрий веде постійний діалог зі своїм попередником.

Ключові слова: Т.Шевченко, І.Світличний, сонет, інтертекст, алюзія, межова ситуація.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Українська література протягом останніх двох століть нерозривно веде діалог зі спадком і постаттю найпотужнішого митця слова – Тараса Шевченка. Особливо інтенсивно цей процес активізувався в періоди піднесення національної культури у 20-х – 30-х рр. та 60-х – 70-х рр. ХХ ст. Якщо у міжвоєнну добу пріоритетом митців було переосмислення постаті Шевченка в історії української літератури й ментальності, то доба «шістдесятництва» передусім зверталася до глибинного підтексту Шевченкових творів, долаючи штампи соціологізованого та примітивізованого тлумачення спадщини Кобзаря. Як слушно зауважує Я.Секо, «для шістдесятників принципово важливо було підкреслити саме значущість і визначальність національних шевченкових мотивів, як інтелектуального підмурку для наступних українських проєктів, а також дати суспільству сприйнятний історичний символ повного Кобзаря, не скованого бронзою офіційної ідеології» [7, с.116]. Можна з упевненістю стверджувати –